

Velike ideje i male utopije

Intelektualca Dimitrija Mitrinovića, člana Mlade Bosne, holandskog psihijatra Frederika van Edena i nemačkog filozofa Eriha Gutkinda pre sto godina spojila je većito aktuelna ideja o saradnji zarad dobrobiti čovečanstva, a njihova saradnja je zainteresovala holandskog istoričara i pisca Gvida van Hengela (studirao u Groningenu, Jeni i Beogradu, doktorirao na temi o Mladoj Bosni, napisao studiju *Dani Gavrila Principa*, a sa Borisom Stanićem objavio grafički roman *Atentat*) da je opiše u knjizi *Vidovnjaci* (Amsterdam, 2018), koju će ove jeseni objaviti izdavačka kuća Clio u prevodu na srpski i hrvatski jezik (Jelica Novaković-Lopušina, šef prevodilačkog tima, i Mila Vojinović su iz Beograda, a Giola Ulrich Knežević i Radovan Lučić Lutz su iz Zagreba) zato što su se i protagonisti knjige dopisivali na svojim, različitim jezicima. Osim o Mitrinoviću, Gutkindu i Van Edenu, za "Vreme" kao i u *Vidovnjacima*, Gvido van Hengel piše o utopiji i Novoj Evropi

Četvrtog avgusta 1914, srpski kritičar društva i politički agitator Dimitrije Mitrinović stigao je u belgijsku luku Ostende. Bežeći, putovao je s istoka na zapad.

Punih mesec dana pre toga, njegov zemljak i vršnjak Gavrilo Princip ubio je u Sarajevu austrijskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda, i sve je slutilo na rat. Od Mitrinovića, Srbina iz Austrougarske, očekivalo se da se u velikom ratu bori protiv Srbije, naravno. To se kosilo sa njegovim namerama. U vreme pre Prvog svetskog rata bio je zaokupljen osnivanjem filozofsko-kulturološke mreže mislilaca i pesnika koji je trebalo da uzdignu Evropu. Taj posao je bilo teško

kombinovati s ratom i zato se Mitrinović nadao da će se domognuti Engleske i u Londonu ostati pošteđen nadolazećeg zla. Uz pomoć nemačkog filozofa Eriha Gutkinda prokrstario je kontinentom i dospao u Belgiju, a napustio je brodom poslednjeg dana mira.

Evropu, stari kontinent, video je kako nestaje na horizontu.

PISMO IZ 1914.

Tokom pisanja doktorata o Mladoj Bosni fascinirao me je misteriozni srpski mislilac Mitrinović. Nekoliko godina pre izbijanja Prvog svetskog rata, ovaj mladobosanac je pokušavao da se poveže s kulturno-društvenim mrežama u

Evropi, između ostalih u Minhenu i Berlinu. Za mene je, kao holandskog istoričara, interesantno što je on 1914. godine ostvario kontakt s Frederikom van Edenom, uticajnim holandskim piscem, utopistom, psihijatrom i reformatorom društva. Jedan od prvih tekstova koje Mitrinović piše u Engleskoj bilo je dugo halucinantno pismo Frederiku van Edenu: "Moram vas zamoliti za hitan savet i pomoć", piše Mitrinović. "Svi mi koji verujemo u sutrašnju božansku Evropu i koji je pripremamo i uspostavljamo (...) svi mi, sa čitavog kontinenta, iz Engleske, iz Rusije, takođe iz Amerike i iz čitavog sveta, moramo pustiti ovaj svetski požar da bukt, kao čin razaranja i kao čin stva-

ISTOMIŠLJENICI: Erich Gutkind i Frederik van Eden; grupa Nova Evropa, Mitrinović prvi desno
 Fotografije: Dimitrije Mitrinović Archive

ranja." Pismo sadrži konfuznu analizu u kojoj Mitrinović Evropu u plamenu zamišlja kao seme iz koga će se razviti "božansko čovečanstvo". Ovo pismo iskoristio sam kao polazište za novu studiju, knjigu o evropskim utopijama u vremenu između izbijanja Prvog i Drugog svetskog rata. Nastala je knjiga o tome kako velika kriza podstiče uobrazilju i kako je rat iznedrio nove vizije o budućnosti i nove utopijske planove za Evropu.

Sada, u vreme svetske pandemije koja protresa društvo, često se setim konfuznog pisma iz 1914. godine. Naravno, pandemija nije rat, ali ipak se pitam nije je i ovaj svetski požar "čin razaranja i čin stvaranja".

UTOPIJSKA KOMUNA

Frederik van Eden je 1914. godine bio intelektualac velikog formata. Kao holandski pisac već je odavno osigurao sebi mesto u evropskoj književnosti. Napisao je nekoliko uspešnih romana koji su bili prevedeni na engleski i nemački jezik. Van Eden je i kao psihijatar bitno doprineo istraživanju snova, posebno takozvanih lucidnih snova (snova koje može usmeriti sam snevač). Održavao je prijateljstva sa Sigmundom Frojdom i Martinom Buberom, kao i značajnim intelektualcima s kraja devetnaestog i početka dvadesetog veka.

Ukratko, Frederik van Eden je bio *Homo universalis*, i dokazao se u sko-

ro svim domenima kulture i politike. U Holandiji je pre svega bio poznat zbog osnivanja utopijske životne zajednice, nazvane Valden. Ovu zajednicu je nazvao po solo-utopiji američkog pisca Dejvida Toroa, koji se sredinom devetnaestog veka povukao u prirodu, daleko od zemaljskih iskušenja i ispraznosti modernog, gradskog života. Za razliku od Torove solo-utopije, Van Edanova utopija je bila grupni projekat u kome je trebalo da se ljudi različitog porekla bave obrađivanjem zemlje i da zajedno, kao u komuni, nadahnjuju izgradnju novog društva koje bi bilo manje materijalističko a s izrazitom duhovnošću i društvenom angažovanošću. Projekt Valden je neslavno propao, pre svega zato što žitelji nisu bili pogodni za disciplinovan baštovanski život, ali je Van Eden ipak inspirisao ljude širom sveta za pokretanje komuna i utopijskih projekata.

Van Eden se 1914. godine još uvek oporavljao od kraha ove komune, pa je zbog toga Mitrinovićevo pismo smatrao dobrodošlim skretanjem pažnje. "On piše malo pretenciozno", beleži Van Eden u svom dnevniku, ali je i pored toga srpskog kritičara društva smatrao podesnim "vesnikom", koji je iz Engleske mogao da sarađuje na izgradnji novih utopija nove Evrope.

NOVI SVET NAKON RATA

U senci Prvog svetskog rata, saradnja između Mitrinovića i Van Edena odvijala se pre svega na intelektualnom nivou. Razmenjivali su misli o načinu širenja ideja o novom svetu, prvenstveno od strane uticajnih intelektualaca. Van Eden je veoma direktno inspirisao Mitrinovića za utopijski način života. Mitrinović se u Londonu opredelio za otvaranje malih klubova nalik komunama, koji su, kao i kod Van Edena, imali za cilj da emituju pozitivan signal ostatku društva. Uz pomoć bogatih dama i gospode iz dobrostojeće engleske srednje klase, Mitrinović je periodično objavljivao časopise koji su sjajno dočaravali duh vremena dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka. Zagovarali su novu svest, novu viziju stare Evrope.

Evropa se kao tema vraćala uvek iznova. Kontinent se nalazio u teškoj situaciji. Sjedinjene Američke Države

su imale značajnu ulogu u okončanju Prvog svetskog rata, i to je doprinelo da mirovni dogovori u Parizu u velikoj meri budu obeleženi verovanjem predsednika Vudroa Vilsona u novi, liberalni svetski poredak. To liberalno svetsko uređenje je, pre svega u Evropi, naišlo na razne protivnike koji su smatrali da u životu ima bitnijih stvari od slobodnog tržišta, slobodnih izbora i slobodne štampe. Ovi protivnici nalazili su se i s leve i s desne strane centra, ali im je zajednički bio grandiozni čin: pred sobom su videli nova društva koja su se u potpunosti razračunala s kulturom pređašnje Evrope ili sa liberalnim svetskim uređenjem. Drugi zajednički imenitelj ovih protivnika bio je taj da čovek ne živi samo zbog novca, već da ima kulturni i religijski cilj: bilo u nacionalizmu, fašizmu ili pak evrounionizmu.

Većina istoričara i sociologa se slaže da su mnoge od tih sveobuhvatnih velikih ideja protivnika dvadesetih godina, koji su težili novom posleratnom svetu, dovele do velikog nasilja u dvadesetom veku. Težnje ka stvaranju hiljadugodišnjeg carstva, ili diktature proleterijata, u nacističkoj Nemačkoj i sovjetskoj Rusiji, dovele su do krvavog "čišćenja" miliona ljudi koji po utopijskim projektima nisu odgovarali ili pripadali toj zamisli.

Ispostavilo se da stvaranje Novog sveta nije moguće bez prolivanja krvi, proteživanja i razaranja, i raznih drugih formi etničkog i ideološkog čišćenja. Međutim, nisu svi vizionari hteli da smesta izgrade "novi svet", već su pre svega pokušavali da stvore novu svest.

MALE UTOPIJE

Nasuprot ovim velikim utopijama, američki istoričar Džej Vinter ustanovio je *Minor Utopias*. Male utopije mogu takođe da vode ka nasilju, ali je njihov uticaj prvenstveno merljiv po načinu na koji one kao zamisli nastavljaju da žive u sećanju generacija koje slede. Drugim rečima, male utopije ne nude nova državna uređenja, već inspirišu ljudsko delovanje. U svojoj knjizi Vinter ih opisuje kao "... prostore u kojima su izložene i intenzivirane protivrečnosti određenog perioda i u kojima se prikazuju nove mogućnosti."

Male utopije su takođe cvetale u dva desetim godinama prošlog veka. Van

Eden i Mitrinović su bili podstrekači tih malih projekata. Mitrinović je u Londonu počeo s organizacijom okupljanja u Ulici Gover. Za vreme tih intelektualnih susretanja, vladao je slobodan duh a takva je bila i mašta. Tu su nicali radikalne ideje. Tako se on zalagao za sistem socijalnog kreditiranja u kome kontrola nad novcem ne bi bila data bankama. Sebi je takođe postavio za cilj da korak po korak kreira pančovečanstvo, počinjući u Londonu, zatim u Evropi, nakon toga u Evroaziji i tako dalje. Mitrinovićeve ideje se, dakle, nisu realizovale, ali njegov život kao izumitelja novih svetova mogao bi sada da inspiriše – kao priča, primer ili kao istorija. U vreme korone, do izražaja dolazi mašta. Mnogi čeznu za nekom vrstom izolacije u prirodi, onako kako je to Dejvid Toro uradio u svojoj solo-utopiji u Valdeni. Drugi pak upravo žele da pokrenu velike revolucije u kojima bi sav uspostavljeni red, Evropa, kapitalizam ili multikulturalno društvo bili svrgnuti.

Van Eden i Mitrinović nude alternativu koja ne vodi direktno u nasilje, s jedne, ili pak u izolaciju s druge strane, već do većeg razumevanja između ljudi i njihovog okruženja. To je Mala utopija koja počinje u malom amaterskom udruženju u kome se, suprotno cinizmu, dočarava novo društvo.

POVRATAK IDEJA

Vratimo se u sadašnjost. Liberalizam i takozvane zapadne vrednosti devedesetih godina dvadesetog veka već godinama gube uticaj. Srbija je bila jedna od prvih zemalja u Evropi koja se upoznala s tamnom stranom zapadnih vrednosti

tokom NATO bombardovanja 1999. godine. Poznati bugarski politikolog Ivan Krastev izrazio je u svojim radovima kako je mnogo država u srednjoj i istočnoj Evropi poslednjih godina prestalo da kopira zapadnoevropska liberalna društva. Sada, kada je i u Sjedinjenim Američkim Državama liberalizam mrtav, red je na protivnike hegemonije i njihove ideje. U prvoj deceniji dvadeset prvog veka činilo se kao da ideje više nisu bitne: vizije, utopije – bili su prevaziđeni. U ovom trenutku se to više ne podrazumeva samo po sebi, ali zaista novih ideja, alternativa zapadnom liberalizmu, skoro da nema. Rusija? Kina? Haos? Zar nije moguće smisliti išta više? Možemo li zamisliti društva koja ne odgovaraju kalupima krvavog dvadesetog veka? Možemo li jednostavno krenuti iz početka, korak po korak? Možemo li se osvrnuti oko sebe?

Poljski pisac Česlav Miloš piše 1953. godine da su "stanovnici mnogih evropskih zemalja tek sredinom dvadesetog veka počeli da shvataju, uglavnom kroz patnju, da složene i teške filozofske knjige direktno utiču na njihovu sudbinu". Bio je u pravu: ideje, filozofije i vizije, koliko god nejasne, mogu imati veliki uticaj na tok istorije. Mnogo na prvi pogled apsurdnih ideja u kasnom devetnaestom i ranom dvadesetom veku realizovano je krajem dvadesetog veka. Pokušao sam da kao istoričar dočaram period između 1910. i 1940. godine. Ono što me je pre svega fasciniralo, to je naboj između potencijalno zastrašujućih velikih utopija, koje će, to sada znamo, voditi u masovna stradanja, i malih utopija koje će nestati u zaboravu. Van Edena i Mitrinovića nije moguće sagledati odvojeno od užasa dvadesetog veka, i to ih čini tako fascinantnim. Taj naboj bih želeo da uporedim sa današnjicom jer sada takođe padaju velike reči o velikim promenama. Radi plodonosnog razmenjivanja ideja moramo uvek iznova promisliti koje ideje su totalitarne, a koje nam pomažu da bolje živimo i postanemo bolji ljudi.

Razmišljajući o opasci Česlava Miloša, nameće se pitanje: koje ideje ovog ranog dvadeset prvog veka želimo da realizujemo u poznom dvadeset prvom veku? A koje nikako ne?

GVIDO VAN HENGEL

*sa holandskog jezika preveo Saša Mladenović